

Гірняк М. О.

РОЗУМІННЯ І САМОРОЗУМІННЯ У РОМАНІ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО «АНДРІЙ ЛАГОВСЬКИЙ»

У статті зосереджено увагу на різних аспектах філософської проблеми розуміння і саморозуміння, порушеної в романі Агатангела Кримського «Андрій Лаговський». Автор статті простежує, як комунікативні непорозуміння між персонажами, зрештою, приводять їх до усвідомлення ролі Іншого в процесі розуміння світу і самих себе, а також намагається довести, що діалог з Іншим і собою стає центральною проблемою не лише для персонажів роману, а й для його автора.

Ключові слова: розуміння, саморозуміння, непорозуміння, комунікація, діалог, Я/Інший, автор, персонаж.

Філософи та літератори ХХ ст. однією з найважливіших проблем, які вимагають принаймні активного обговорення, якщо не розв'язання, не випадково вважали стосунки людини зі світом, її здатність провадити діалог з Іншим, розуміти цього Іншого, а через нього – і себе самого. Г.-Г. Гадамер, М. Бланшо, Е. Левінас та інші мислителі цілком обгрунтовано порушили питання про те, що ми існуємо у світі поруч із іншими істотами і речами, а відтак пошук орієнтирів у безмежному просторі реальності неможливий без спроби порозуміння зі світом: «людське» в людині розпочинається в мить, коли вона усвідомлює свою готовність проникнути через «решітку інобуття» до Іншого, присвятити себе йому чи принаймні продемонструвати прагнення до мінімальної комунікації і взаєморозуміння [див.: 4, 238; 11, 2, 8; 6, 141; 7, 170, 192]. Знаменно, що вже на початку ХХ ст. український письменник Агатангел Кримський пропонує читачеві замислитися над цією проблемою: першу і четверту (останню) частини свого роману «Андрій Лаговський» він називає відповідно «Не порозуміються» і «Порозумілися». Безперечно, цей факт можна вважати випадковістю, сумніватися, наскільки свідомим був вибір письменником таких заголовкових знаків, але, в кожному разі, важливо вже те, що Кримський робить «порозуміння» своєрідним обрамленням, а отже, дає підстави розглядати його як відправний пункт для рефлексій над низкою проблем, порушених у творі.

Непорозуміння між людьми – персонажами роману Кримського – найчастіше виникають через нерозуміння найважливіших особливостей кожної комунікації. Діалог Я та Іншого можливий тільки тоді, коли кожен з його учасників готовий пізнавати і визнавати іншого в його інакшості (навіть якщо ця інакшість буде причиною його незрозумілості), коли він усвідомлює, що

його співрозмовник цінний якраз тим, що відрізняється від нього. Андрій Лаговський з перших сторінок роману демонструє нездатність розуміти інших, а часто – навіть співіснувати з ними. Його драгують пани Боброви, які дорікають Лаговському-репетиторові за те, що їхній син не склав іспит. Лаговський не може погодитися з тим, що його мати запобігає перед вищою за соціальним статусом пані Лоначевською, він пригадує навіть, як колись відмовився написати хворій генеральській дитині слова пісні, щоб ніхто його не міг звинуватити у схилинні перед сильними світу. Однак насправді Лаговський інколи сам відчуває приховану заздрість до тих, хто стоїть вище від нього на соціальній драбині, і погорду до «нижчих»: наймичка Текля здається йому «дикою», і навіть свою матір він вважає «нещасливою дикаркою» [9, 8] і «некультурною бабою» [9, 26].

Стосунки Лаговського з матір'ю на початку твору взагалі вражають відсутністю елементарного контакту і порозуміння. Перша частина роману закінчується висновком персонажа про те, що він не лише не любить свою матір, а й не має нічого спільного з нею. Упродовж майже всього твору Андрієві Лаговському ближчі чужі люди, і річ зовсім не в «лихварських» схильностях матері, а у відсутності бажання до порозуміння. Г.-Г. Гадамер слушно зауважив, що розуміння ніколи не може виникнути, коли ми завчасно хочемо вловити суть того, про що нам тільки мають чи можуть сказати, і вважаємо, що ми цю суть дуже добре знаємо [7, 13]. Невдала комунікація зумовлена, як правило, браком терпіння з боку співрозмовників, їх неготовністю слухати й чути Іншого. Показово в цьому контексті, що Лаговський наприкінці роману довідується про «невинуватість» матері, тобто причин для непорозуміння не було жодних, окрім Андрієвої внутрішньої налаштованості. Цікаво і те, що в це

непорозуміння залучений навіть читач, який сприймає пані Лаговську крізь призму свідомості її сина, а відтак йому недоступна інформація про те, що бачить і знає вона.

Передумовою взаєморозуміння, безперечно, є довіра до співрозмовника, здатність співпереживати з ним і навіть бути «відповідальним» [11, 119] за нього. У кожному разі, важко не погодитися з М. Бахтіним, Е. Левінасом, Дж. Пітерсом у тому, що розуміння передбачає дві свідомості: Інший є не об'єктом розуміння, а повноправним учасником діалогу. Навіть більше: той, хто шукає розуміння, повинен уміти віддавати в розмові першість іншому, зробити Іншого, а не себе, «центром комунікації» [див. : 2, 419; 11, 10, 125; 14, 276]. Персонажі роману А.Кримського не демонструють такого унікального вміння. Це підтверджують не лише непорозуміння Лаговського з матір'ю, а і його стосунки зі Шмідтами. Ще Леся Українка в листі до Кримського зауважила: «Лаговський трохи сам заразився від своїх друзів... отим поглядом на людей, як на "об'єктів", що мають нас тільки бавити або тішити» [18, 149]. Шмідти запрошують Лаговського до себе, шукають його товариства, навіть опікуються ним тоді, коли він є генератором цікавих розмов і дискусій, або коли в пресі поширюється інформація про високу оцінку його наукової і поетичної діяльності. Лаговський як людина – зі своїми вадами, хворобами, проблемами – їх не цікавить. Вони не здатні сприймати його як реального «суб'єкта» з особливою «свідомістю», легко погоджуються з надуманими поясненнями причин сварки між Володимиром і Лаговським і відразу згадують низку пригод, які свідчать про те, що їхній друг сім'ї – «не така аж хороша людина» [9, 226–230]. Незважаючи на це, Лаговський протягом тривалого періоду ідеалізує Шмідтів і навіть після сварки, яка виявила їхні справжні обличчя, відновлює з ними зв'язки. Очевидно, на підсвідомому рівні персонаж Кримського відчуває потребу принаймні «неідеальної» комунікації, тим самим ніби підтверджуючи слухність і глибину міркувань Дж. Пітерса: «Даймо паузі у розмові надто затягтися, і шум світу почне заповнювати простір, що виник...» [14, 276].

Потреба присутності Іншого поруч із собою така гостра, що Лаговський готовий навіть до стосунків, які можуть викликати підозру й осуд у людей. Спілкування з молодими Шмідтами, зокрема з Володимиром, хоч завдає інколи болю Лаговському і наражає поважного професора на суспільне тавро людини нетрадиційної орієнтації, необхідне йому принаймні через те, що навіть заняття філософією вимагають присутності Іншого, з яким можна вести діалог у пошуках істини [15, 272]. Очевидно, якраз під таким кутом зору варто розглядати дружбу Лаговського зі

Шмідтами: дружба, яка є «інтелектуальною спільністю думок і міркувань», перетворює «друга» на «alter ego», і саме ця його «інакшість» дозволяє другові заповнити «нестачу в мені»: «нестача зберігається в серцевині найміцнішої дружби» [16, 221–224]. Скрупульозно аналізуючи тексти А. Кримського, С. Павличко доходить висновку, що вже в поезіях «Пальмового гілля» письменник порушує проблему протиприродного «нечестивого кохання» між чоловіками, а в романі «Андрій Лаговський» любов і сексуальність стають «головним філософським питанням» [13, 74, 79]. Дослідниця звертає увагу на важливість тілесного компоненту у стосунках Лаговського з молодими Шмідтами, який доповнює духовно-інтелектуальний вимір любові чоловіка до собі подібного [13, 95, 117].

Возвеличена ще давньогрецьким філософом «платонічна» любов до Іншого справді не заперечує тілесної краси: вона не заважає, а навпаки, сприяє наближенню до істини, оскільки сама є віддзеркаленням краси «вищої», «божественної». Однак важливо в цьому контексті те, що Лаговського більше «тягне» не до прекрасних тілом Аполлона й Костянтина, а до Володимира, який часто страждає через свою непривабливу – особливо порівняно з братами – зовнішність. Лаговський щасливий, коли чує дихання Володимира, цілує його, притуляється до грудей, раз у раз намагається йому довести, що він нічим не гірший від своїх братів, навіть талановитіший і розумніший [9, 104]. Очевидно, причина в тому, що Лаговський шукає насамперед «духовного», а не «тілесного» партнера, і саме негарний Володимир стає на якийсь час прекрасним співрозмовником для професора. Брати із задоволенням слухали Лаговського, який давав поштовх розмовам на цікаві теми, але самі рідко коли могли запропонувати глибокі думки. Тому біля хворого Лаговського, який став мовчазним і меланхолійним, братам нудно, – залишається Володимир, з яким «балачка могла текти далеко легше, бо звичайно Володимир сам любив оповідати щось про себе та висловлювати свої погляди» [9, 182]. Отож, «головним філософським питанням» роману «Андрій Лаговський» є, мабуть, усе-таки не «любов і сексуальність», а любов і розуміння, чи навіть точніше, любов як розуміння, як здатність існувати не лише відокремлено, а поруч із Іншим, в Іншому і задля Іншого.

Власне такого розуміння бракує стосункам Лаговського з жінками. Інший у вигляді жінки для цього персонажа взагалі позбавлений «людських» рис. Схиляння перед жіночою красою для професора означає не захоплення конкретною особою, а поклоніння античному ідеалу. Лаговського вражає краса Зої, але насамперед

тому, що в неї профіль, як у античних грецьких статуй, а сама вона нагадує Артеміду. Фізична близькість чоловіка та жінки в романі А. Кримського постає як щось хворобливе, непривабливе, навіть тваринне. Андрій Лаговський визнає любов до жінки, однак ця любов повинна бути ідеальною, чистою, позбавленою тілесного зв'язку. Інтимні стосунки з Зоєю він вважає своєю найбільшою помилкою, «найгідкішим злочинком», вчинком, після якого зникла навіть платонічна любов до Зої. Не отримує задоволення від фізичної близькості з Амалією Володимир. Однак очевидно, що причина «хворобливого» стану цих персонажів – не плотське кохання до жінки, а нездатність побачити в жінці людину. За це Кримському дорікала ще Леся Українка: Володимир трактує Амалію лише як «об'єкт», і навіть автор не завдає собі клопоту замислитися над тим, що думає і відчуває вона – інший учасник інтимного зв'язку. «Гріх», через який страждає Лаговський, – стверджує Леся Українка, – «зовсім ніякий гріх, а просто нещастя, бо покохати саме тіло, не знаючи душі, мусить бути дуже гірко і страшно» [18, 146]. Поміж сексуальними актами Лаговський і Зоя не мають про що розмовляти. Розмова на «загальнолюдські інтелегентні теми» в них «не ліпилася», і, зрештою, професор усвідомлює, що в них нема жодних спільних інтересів. Розмова звільняє місце мовчанню, але якщо на початку вони «мовчали за-коханим мовчанням, вдивляючись одно в одного» [9, 159] (тобто це мовчання було значущим, комунікація відбувалася завдяки розмові очей), то тепер мовчання стає знаком непорозуміння, яке виявилось єдиним логічним наслідком зв'язку з «чужим» Іншим. Щоб тілесний контакт згодом не приносив відчуття порожнечі, він повинен бути закоріненим у любові, а справжня любов «можлива лише тоді, коли двоє спілкуються одне з одним на найглибшому рівні існування» [20, 278], коли відкривається «не таїна жіночості і не таїна чоловічості, а таїна людини» [20, 275], здатної відчувати, пізнавати і розуміти Іншого і саму себе.

Цікаво, що стосунки чоловіка та жінки в романі А. Кримського є не лише предметом інтимних переживань для персонажів роману, а й проблемою, яку Андрій Лаговський і Володимир Шмідт часто порушують у своїх інтелектуальних дискусіях. Володимир намагається довести, що платонічне кохання – чиста абстракція, і навіть поети, які оспівують це «ідеальне» почуття, насправді не цураються плотського зв'язку. З іншого боку, інтимні стосунки з Амалією наповнюють його життя смутком, меланхолією і нудьгою, розчаруванням з приводу того, що кожна людина – всього лише «результат акту спарування». Виступаючи за ідеальне платонічне ко-

хання, Лаговський виголошує цілі теорії з приводу плотських стосунків: тілесний зв'язок – не що інше, як розпуста, яка не дозволяє розпізнати «щирої любові» [9, 148–150]. До того ж, плотське кохання неодмінно провокує фізичне виснаження і навіть триденну хворобу [9, 78, 174]. Водночас Лаговський усвідомлює, що цей вимір любові неминучий, адже саме він є обов'язковою передумовою продовження людського роду. Зрештою, персонаж не може не визнати принаймні перед собою власного лицемірства, адже, заперечуючи плотське кохання, він не втримується від зради «ідеальної» любові на користь «грішної»: «Людина може вважати свої грішні відносини за велику погань, а тим часом знов до них пнутиметься і ненавидітиме кожного, хто схоче в нього одбити об'єкт його неплатонічних відносин» [9, 177]. Отож, Кримський пропонує читачеві різні погляди на важливу, хоч на той час ще донедавна табуйовану, проблему, не даючи однозначної відповіді на це складне питання. Найімовірніше, письменник і сам її до кінця не знає, тому представляє читачеві кілька свідомостей, які шукають істину, але єдине одкровення, до якого вони приходять, – відносність істини. «Андрій Лаговський» – це не просто роман, у якому істини розподілені по різних голосах, що входять між собою в безконечний діалог, не даючи змоги раз і назавжди з'ясувати абсолютну правду [1]. Це роман, у якому один голос не може визначитися з тим, яку ж істину йому відстоювати, і передбачити, до чого ця істина може призвести.

Щоб перемогти свої пристрасті і знайти для себе порятунок, Лаговський звертається по допомогу до Єфрема Сіріна з його проповіддю тілесного аскетизму. Звичайно, можна по-різному ставитися до причин і самої потреби такого аскетизму. Леся Українка, без сумніву, небезпідставно в листі до свого колеги Кримського звернула увагу: «Єдиний спосіб, щоб “природа” не лазила “без докладу” в вікно, се пускати її в двері... Інакше вона видумує всякі “іскушення святого Антонія”, які й не сняться звичайним, не святым смертним...» [18, 144]. Однак сенс цього аскетизму набагато глибший, ніж може здатися на перший погляд. Спочатку Єфрем Сірін для Лаговського стає невидимим співрозмовником, що дає корисні поради з приводу того, як загартувати душу й тіло і навчитися володіти собою. Однак знаменно те, що однієї миті персонаж уже не може зрозуміти, де закінчується вичитане безпосередньо в Сіріна, а де починаються «фантастичні імпровізації самого професора поета Лаговського» [9, 242]. Для Лаговського-монотеїста неприйнятні молитви до Богородиці та Святої Трійці, тому він «вичитує» лише те, що для нього тут і зараз прийнятне, але це не озна-

час, що за якийсь час його «істина» матиме дещо інший вигляд. У дискусії, присвяченій християнським догмам, Костянтин переконливо доводить Лаговському, що «найважча річ – визнати бога взагалі, увірувати в якогось бога», а три його іпостасі – вже просто справа часу [9, 250]. У своїх художніх творах Лаговський намагається представити Ісуса Христа як «звичайнісіньку, смертну людину», прагне полемізувати з ним, але не усвідомлює, що поза його волею Христова мораль поступово стає його «ідеальною мораллю» [9, 254]. Тобто Єфрем Сірін лише виконує роль поштовху до початку самопізнання і саморозуміння персонажа, і релігійне переживання Лаговського, його зв'язок із вищим Іншим, цілком закономірно відкриває перед ним шлях до самого себе: як влучно зауважив Г.-І. Гадамер, «чи ж є розум де-небудь розумнішим, як у такому набуванні саморозуміння перед лицем чогось такого, що перевершує його самого» [7, 105]. До того ж, досягнення Бога відкриває перед Лаговським ще один вимір любові. Персонаж Кримського, відчуваючи присутність Бога в собі, отожднює себе із «краплею», яка розчиняється в океані-божестві і в такий спосіб з'єднується з ним, тільки тепер починає розуміти вірші поетів-суфіїв, зокрема Джалаледдіна Румійського: любка – не конкретна особа, а «він, всеєдиний» [9, 246–247]. Водночас таке переосмислення себе і своїх стосунків із Богом провокує зміну у взаєминах Лаговського з людьми, що його оточують. Саме після Сіріна, поетів-суфіїв і Біблії життя Андрія Лаговського входить у більш-менш нормальне русло, а сам він відчуває потребу налагодити стосунки з матір'ю і Шмідтами, ніби підтверджуючи слушність міркувань Е. Левінаса про «близькість Бога в обличчі мого ближнього»: «Ти» перебуває між «Я» і абсолютним «Він» [11, 67–68].

Варто принагідно зазначити, що зацікавлення Лаговського Сіріном і суфіями засвідчує існування ще одного діалогу з Іншим на сторінках роману Кримського – діалогу культур. Суфізм, близький до грецького неоплатонізму, християнство, буддизм формують підґрунтя для особливої філософії професора Лаговського, який намагається синтезувати розрізнені знання і враження в цілісну систему. Важливо також, що діалог культур у романі не можна обмежити релігійною сферою. Андрій Лаговський, перебуваючи зі Шмідтами в Туапсе, постійно роздумує над тим, як у містечку співіснують представники різних народностей, впливаючи одні на одних й таким чином руйнуючи автентичну національну ідентичність. Українець-бурлака Носенко, «тиняючись по всіх усюдах, давно згубив не тільки український, але й узагалі людський образ» [9, 42–43]; черкесів, для яких Туапсе було

споконвічною батьківщиною, після турецької війни росіяни вигнали до Туреччини, де вони асимілювалися і зникли як такі. Навіть греки, які ще зберігають традиційні античні імена (доньок Андропула звали Андромаха, Єлена, Пенелопа та Кассандра) і які – що найсуттєвіше – не втратили «вродженої глибокої культурності» [9, 141] та пластики тіла, вже зазнали турецького впливу. До того ж, ці аристократичні нащадки великого культурного народу вже не здатні творити такої культури, як їхні предки. Подібна увага до різних культур є цілком виправданою – з боку не так навіть професора Лаговського, як його автора, людини, що «завжди перебувала... на кордоні культур» [13, 259]: Агатангел Кримський – не лише українець із татарським, білоруським, литовським та польським корінням [13, 14–15], а й учений-сходознавець, який також цікавився грецькою культурою, російською та українською історією. Отож, Кримський через Іншого – Андрія Лаговського – знаходить можливість передати свої знання і досвід.

Зрештою, роль цього Іншого виконує не тільки професор Лаговський. Ще З. Фройд звернув увагу на схильність письменників розділяти власне «Я» через самоспоглядання на часткові «я» і, як наслідок, конфліктні течії свого духовного життя персоніфікувати в багатьох героях [19, 114]. У романі Кримського персонажі неодноразово – у діалозі зі своїми співрозмовниками чи навіть із собою – порушують не лише важливі наукові проблеми, а й питання про доцільність самої наукової праці. Володимир студіює спочатку юриспруденцію, тоді – математику, але наголошує, що немає жодної спеціальності, яка б йому була до вподоби: «всі вони нудні і нічого не варті» [9, 77]. Він хоче «закинути всяку науку та й жити так, як живуть усі люди» [9, 152]. Андрій Лаговський намагається переконати свого молодого друга, що наука – благородна справа і неминуча потреба, але парадокс у тому, що з перших сторінок роману він сам не може уникнути сумнівів з приводу того, чим має бути наповнене життя людини. Хоча «людське» в нього асоціюється з науковою працею, він визнає, що іноді хочеться зробитися «невинним бобирцем у болоті або ж тихим, мирним волон чи коровицею та й піти собі на зелену пашу!...» [9, 14]. Потреба спокою і затишку змушує його замислитися над тим, хто щасливіший – чи він зі «своїми висококультурними почуваннями й такими самими висококультурними хворобами» [9, 26], чи його мати, для якої наука – щось далеке, незвідане і незрозуміле. Зрештою, переконуючи себе і всіх довкола себе, що наукова праця йому приносить спокій і задоволення, він не може заперечити аргументів генерала Шмідта чи згодом свого колеги-лікаря, які обґрунтовано стверджують:

людина не повинна працювати понаднормово, принаймні задля науки: «швидше помрете – менше й для науки зробите!» [9, 166]. Учений мусить знати природу людського організму і розуміти, що «ніч – для спання, а не для сидіння за книжками» [9, 211]. Надмірне навантаження зумовлює перевтому, а відтак – неврози, різноманітні хвороби, через які Лаговському навіть радять не задумуватися над тими науковими проблемами, які змушують «перейматися». Однак персонажа Кримського хвилюють не лише питання політики чи недавньої історії. У розмові з художницею Петровою професор Лаговський порушує проблему, наскільки людина наукової праці корисна для суспільства. Учених і поетів, до яких він сам належить, Лаговський називає «книжковими хробаками», «паразитами», що «тихо собі працюють оддалік од світу» і приносять людям щонайбільше «втіху», але не «користь» [9, 136–137]. З іншого боку, естетична «втіха» теж важлива для людини, особливо якщо вона водночас є джерелом душевної рівноваги для творця. Отож дискусії з Володимиром, генералом Шмідтом, лікарем та Петровою представляють не лише рефлексії персонажів на одну із цікавих інтелектуальних тем, а й спроби цих персонажів (і, мабуть, автора) зрозуміти себе і сенс свого існування в цьому світі.

Андрій Лаговський усвідомлює, що його розуміння-себе можливе насамперед через мистецтво і науку: ще зі студентських років він відчуває, що лише музика може принести йому задоволення і гармонію; творення поезій дозволяє Андрієві Лаговському побачити, як «серед нічної тиші починає тут у підземеллі грати небесна музика, розсувається стеля, видно чудове небо» [9, 264]; без наукової праці він взагалі себе не уявляє. Зрештою, митець і науковець – дві іпостасі його особистості, які неможливо відокремити: «Коли людина хоче, щоб ви були поетом, – звертається Володимир до Лаговського, – то з вас тоді говорить учений професор, а коли од вас сподіваються, що ви поводитиметесь гордим професором, то ви тоді держите себе вільним поетом» [9, 67].

Співіснування «професора» і «поета» в образі Лаговського дає підстави звернути увагу на важливий аспект діалогу автора роману (вченого і письменника Кримського) зі своїм персонажем. Андрій Лаговський переймає в Агатангела Кримського не просто статус науковця, а й те характерне для письменника «бажання всеохопності», яке «часто межувало з інтелектуальною розхристаністю» [13, 19]. Лаговський – професор математики, який легко може відрізнити латанію від пальми-хамеропса і фінікову пальму від прічардії. Він в оригіналі читає східних поетів, достеменно знає джерела Франкової «При-

тчі про красу» та історії з Панчатантри, володіє грецькою мовою і розбирається в тонкощах архаїчних і сучасних граматичних форм. Математик Лаговський виявляється більше обізнаним із філологічними проблемами, ніж філолог Костянтин, і це, безумовно, спонукає поінформованого читача розпізнавати в образі Андрія Лаговського «сліди» авторського «я» Агатангела Кримського. Попри те, що Кримський зробив свого персонажа математиком, сховатися за такою маскою та унеможливити автобіографічне чи психоаналітичне відчитування образу автором не вдалося. Навмисне дистанціювання, навпаки, підтвердило обґрунтованість проведення паралелей між автором і персонажем. Це засвідчує навіть певна неприродність наукового «обличчя» Лаговського, на що вказала свого часу Кримському ще Леся Українка: «Ви тільки мусили зробити одну неконсеквентність, малюючи фігуру Вашого професора: зробили його професором математики формально, а надали йому всі ціхи філолога або білого грака, бо таких математиків, щоб так знали всякі мови, лінгвістику і фольклор, щось-то світ не видав» [18, 140]. «Математичні» фрагменти автор ніби з примусу вставляє в текст роману, зобов'язуючи свого персонажа принаймні раз пригадати якусь формулу, виголосити реферат із прикладної математики і знайти у своїй квартирі поміж книжками й фоліантами місце для дошки з циркулями, трикутником та іншими математичними інструментами. Тобто реципієнт твору А. Кримського має змогу побачити яскравий приклад того, як автор «проговорюється» через власний текст, відчитати те, чого автор не хоче сказати, але говорить, незважаючи на власні інтенції.

Наукові зацікавлення Лаговського є не єдиним доказом автобіографічності цього образу. С. Павличко, проаналізувавши творчість А. Кримського, доходить висновку, що автор взагалі «не здатний вийти за рамки свого особистого досвіду, власної біографії» [13, 141]. Лаговський, як і його творець, фізично хворий, неврівноважений, чутливий, ніби «жмут вимотаних нервів» [9, 136]. Раз у раз переживаючи приступи астми, він не може позбутися думки про близьку смерть. І Лаговському, і Кримському важко знайти спільну мову з людьми, що їх оточують, навіть із матір'ю. Зрештою, письменник змушує свого персонажа потрапляти практично в ті самі ситуації і стикатися з тими самими фактами, що й його автор (близькі стосунки з однією родиною – Кримського з Міллерами і Лаговського зі Шмідтами; історія з учнем, який не склав іспитів, тощо). Особливої уваги заслуговує те, що лікар радить Лаговському писати роман про самого себе, який мав би стати добрим психотерапевтичним засобом для автора. Подібною

автопсихотерапією для Кримського можна вважати його творчість, зокрема роман «Андрій Лаговський», який дозволяє письменникові вивільнити свої бажання і фантазії, спроектувати їх на Іншого, об'єктивувати себе, подивитися на себе збоку, а відповідно – спробувати зрозуміти свою сутність. Показово в цьому контексті, що творами Андрія Лаговського часто виявляються поезії самого Агатангела Кримського, а поезія одного «професора-філолога», присвячена Агатангелу Таврійському, – ще один незаперечний доказ того, що автор – свідомо чи підсвідомо – не оминає нагоди зачепитися за свою реальну ідентичність.

Варто, однак, наголосити, що навіть за таких очевидних паралелей читач не має права поставити знак тотожності між автором та його персонажем. Між ними існує «найпотаємніший зв'язок», який дає змогу «робити якісь висновки про одного з них на підставі іншого, але такі висновки... є і будуть у найкращому випадку ймовірностями або вдалимими здогадами» [21, 120–121]. Г. Башляр, розмірковуючи над проблемами авторської присутності в тексті, не випадково визнав слушність суперечливих гіпотез: «людина подібна до свого твору» і «людина відмінна від свого твору» [22, 110]. У процесі творчості митець проливає світло на свій внутрішній світ, але, переплітаючи історії свого життя з історіями інших, «прикладуючи» до них різноманітні «нарративні моделі» [16, 139], письменник змушує свого читача усвідомити, що не лише автор творить текст, а й текст – свого автора: «скажи мені, кого твориш, а я скажу тобі, хто ти» [22, 110].

Як би це парадоксально не звучало, але ототожнювати себе і свого персонажа не дозволяє сам Кримський. Йдеться тут навіть не про його публічні літературні виступи, у яких він заперечував автобіографічне прочитання твору, а про окремі висловлювання на сторінках роману, що змушують побачити глибший рівень цієї проблеми. Лаговський намагається пояснити Костянтиніві, що Шмідти люблять поетичність та інтелектуальність Лаговського, а не його самого [9, 258–260]. Поезія «Вночі на самоті» стає віддзеркаленням взаємин людини-творця і суспільства, що приймає свого ідола лише в «пророчій мантиї», але в жодному разі не в «обшарпаному костюмі». Костянтин хоче переконати Лаговського в тому, що той помиляється, але сам він незадоволю до цієї розмови стверджує: «Всі оті «знаменитості» цікаві бувають тільки в своїх писаннях, бо в них вони концентрують те, що в них справді єсть найкращого, найцікавішого. А в звичайних, щоденних відносинах вони ... навіть менш інтересні, ніж прості, пересічні люди» [9, 229]. Однак найглибше проникає в суть проблеми лі-

кар Лаговського. Даючи пораду писати роман про себе, він усвідомлює, що психотерапевтичний ефект творчості принесе завдяки тому, що автор «прикрашатиме», «підмальовуватиме» власний портрет [9, 214]. Отож, і Лаговський, і Кримський у створених образах є собою і водночас кимось іще. Намагаючись зрозуміти власне «я», вони розпочинають складну «гру Іншого і Того Самого» [17, 334], яка дозволяє втекти від себе, «вступити в чужу суб'єктивність» [17, 332], прожити інший варіант свого життя і пізнати радість самотворення, стаючи іншим собою. Саме у такому ключі можна інтерпретувати примирення Лаговського з матір'ю, яке С. Павличко вважала «штучною гармонією» і навіть «повним хворобливим розладом» [13, 119] персонажа.

До того ж, прагнучи подивитися на себе поглядом Іншого, автор стає суб'єктом, який відбивається у свідомості читача, і такий діалог уже передбачає розкриття нових граней особистості – як творця, так і реципієнта. Вони обоє вступають у зв'язок взаємовіддзеркалення і взаєморозуміння: читач залишає частку себе в інтерпретованому образі, яка не дає змоги ототожнити автора і персонажа, а з іншого боку, процес читання та інтерпретації художнього твору перетворюється на своєрідну психотерапію для читача. Невипадково лікар радить Лаговському принаймні читати інших письменників, якщо не вдасться писати своєї повісті [9, 214]. Спілкування зі справжнім твором мистецтва змушує людину забути про реальність і ототожнити себе з вигаданими персонажами ірреального світу. Саме це відбувається з Лаговським на пароплаві, коли він слухає пісню про золоту рибку і в її історії вбачає схожість до власної долі. Подібні відчуття персонаж Кримського переживає в процесі читання, і особливе значення для саморозуміння Лаговського має Біблія. Через цю Книгу книг до Лаговського приходять одкровення, завдяки якому він стає спроможним налагодити свої стосунки з Іншим: «Любов довготерпелива й вибачлива... Любов не має погорди й пихи» [9, 287]. Він усвідомлює, що любити можна і треба навіть неідеальних людей, адже любов до Іншого – необхідна передумова власне «людського» існування. Хоча Костянтиніві чи Володимирові здається, ніби Лаговський може щасливо жити «без підмоги од людської компанії», знаходити в собі «смак життя» [9, 257–258], насправді душевної гармонії цьому персонажеві не вдається знайти без діалогу з Іншим. Людина може бути не такою, як усі, і вважати себе самодостатньою, вона навіть часто готова «відчайдушно захищати свою територію від проникнення Іншого», але водночас така людина «болісно переживає свою екзистенційну самотність» [5, 172]. Персонаж Агатангела Кримського – не виняток. Як і

кожна пересічна людина, Лаговський хоче мати поруч із собою того, хто здатний його вислухати і зрозуміти.

Коли Іншого бракує ззовні, він обов'язково з'являється всередині, перетворюючись на «прихований лик нашої ідентичності», на «чужинця» в мені, «від якого я відмовляюся і з яким себе водночас ідентифікую» [10, 7, 248]. Поява такого Іншого лежить в основі «автокомунікації» [12, 165], під час якої людина заглиблюється в саму себе і ніби внутрішньо перебудовує власну сутність. Автокомунікаційні діалоги – для Андрія Лаговського звичайне явище: «з собою поговорив – і душу полегшив» [9, 31]. Цей персонаж постійно звертається до себе, намагаючись зрозуміти, що таке його власне «я»: після сварки з Володимиром Лаговський замислюється, «чи справді він такий нечистий душею, що навіть його доторкання до добрих людей може тих добрих людей споганити» [9, 225]; у Туапсе він порівнює себе з виноградиною, з якої залишається тільки «висмоктане лушпиння» [9, 187–188]; наприкінці третьої частини роману Лаговський відчуває, як «десь на споді душі, в далекому закутку, забалакав» голос совісті, що докоряє йому за невиправданий гнів на Ісуса [9, 265]. Цікаво, що розмова з собою для персонажа Кримського здебільшого передбачає називання Іншого в собі. Він звертається до власної совісті [9, 139], «немов у живій людини», питається в свого серця про його бажання [9, 24], дорікає нервам, які впродовж усього роману не дають персонажеві спокою: «Ну, ви! Прокляті нервища! – нагукнув він суворо, ніби вдавався до когось чужого. – Чи кинете коли-небудь мене мордувати?? Га?? – І він, здавалося, справді чекав усної відповіді» [9, 10]. Наприкінці першої частини, коли непорозуміння з матір'ю досягло найвищого ступеня, Лаговському навіть сняться невидимі голоси, що розмовляють про нього й судять його совість, ніби обвинувач і захисник.

Подекуди «внутрішній» Інший виривається за межі самого Лаговського, підтверджуючи цим слушність міркувань Ю. Лотмана про те, що «автокомунікативний характер зв'язку може маскуватися, набуваючи форми інших видів спілкування» [12, 172]. Зокрема, такою маскою виявляється молитва, яка у випадку Лаговського (зважаючи на його часті «полеміки» з Богом) є спілкуванням не так із зовнішньою могутньою силою, як із собою: «Великий архітекте! Всемогутній художниче людської душі... зроби своєю всесилою так, щоб те, що минуло, було неправдивим... Зроби так, щоб і моя душа, і моє тіло поробилися знов дитяче-невинними...» [9, 186] або «Господи, господи! Ти ж бачиш правду!.. Не я Володимира, а Володимир мене тяжко скривдив» [9, 232]. Роль подібної маски може відігра-

вати навіть голос Іншого – наприклад, Єфрема Сіріна, який ніби зсередини промовляє до Лаговського, навчаючи його лише того, що сам персонаж хоче почути, і пропонуючи те, що для нього прийнятне. Показово, що під час такої своєрідної розмови з Сіріном через текст Лаговський доходить висновку, що святий аскет «забув» написати про одну важливу «правду»: після інтимного зв'язку «людина вже й боїться зістатися на самоті, а безпорадно чіпляється за інших» [9, 243].

Про внутрішню потребу спілкуватися з Іншим красномовно свідчать особливі діалоги, які відбуваються всередині кожної людини, навіть (і насамперед) всередині найбільшого самотника. Як зазначав Е. Берн, у далеких закутках свідомості інколи зберігаються повні відповіді на запитання, які навіть важко собі уявити і які, найімовірніше, ніхто ніколи не поставить [3, 241]. Однак людина все-таки грається в цю гру, моделюючи ситуації, в яких вона принаймні перебуває в контакт з Іншим. Такі «діалоги» часто можна простежити в свідомості Лаговського: персонаж уявляє собі, як красиво та ефектно він відповість, наприклад, пані Лоначевській або в які ситуації він колись зможе потрапити, але майже відразу змушений признатися собі, що все це – далеко від реальності. Справжньою реальністю є лише його, з одного боку, відстороненість від людей, а з іншого, «вроджена потреба до когось прив'язатися душею» [9, 140], яка спонукає Лаговського на самоті у своїй квартирі промовляти до Володимира, Аполлона, Костянтина, апелювати до них як до безпосередньо присутніх і сподіватися, що таке «безсловесне кликання мусить мати гіпнотичну, телепатичну силу» [9, 233].

Присутність Іншого виявляється в романі «Андрій Лаговський» обов'язковою передумовою саморозуміння. Незважаючи на схильність до самотності та егоцентризму, персонажі Кримського насамперед у діалогах з Іншим відкривають власну сутність. Лаговський дорікає Володимирові за надмірне «самокопирсання» [9, 75], але водночас намагання його молодого друга акцентувати на своїй пересічності та «неідеальності» ніби відтінює «самокопирсання» самого Лаговського. Показово, що через якийсь час – вже у розмові з художницею Петровою – Лаговський перебирає на себе Володимирову роль «невиправдано ідеалізованого», а Петрова стає ідеалізатором Лаговського, дорікаючи йому за ті страждання, які він сам собі приносить постійними самозвинуваченнями [9, 138]. Очевидно, що найважливіше одкровення, до якого приходять персонажі Агатангела Кримського, – це усвідомлення неідеальності людини і, зрештою, цілого світу, а відтак того, що не варто шукати

«бездоганних приятелів», як і намагатися раціонально пояснити почуття любові до тієї чи іншої людини: «Се – тому, що ти єсть ти, Се – тому, що я єсть я» [9, 237]. Єдиний спосіб не втратити Іншого поруч із собою й уможливити існування принаймні елементарного діалогу – сприйняти цього Іншого таким, яким він є.

Власне, інтелектуальні дискусії з Іншим поруч із собою або віддаленим у просторі і часі, віртуальні розмови з Іншим у собі приводять

персонажів роману Агатангела Кримського «Андрій Лаговський» до усвідомлення, що, незважаючи на низку бар'єрів, з якими стикається людина в процесі комунікації, діалог є для нас єдиною можливістю утвердити своє існування в цьому світі і досягти з ним взаєморозуміння. Адже, як влучно зауважив Г.-Г. Гадамер, «усяке розуміння – це, врешті, розуміння себе» [8, 118], а зрозуміти себе в цьому світі – «означає зрозуміти себе у відношенні до інших» [7, 171].

1. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского / М. Бахтин. – М. : Советская Россия, 1979. – 318 с.
2. Бахтин М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / Михайло Бахтин // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 416–422.
3. Берн Э. Игры, в которые играют люди : Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры : Психология человеческой судьбы / Эрик Берн. – М. : Прогресс, 1988. – 400 с.
4. Бланшо М. Простір літератури / Моріс Бланшо. – Львів : Кальварія, 2007. – 272 с.
5. Блюменкранц М. В поисках имени и лица Михаил Блюменкранц / М. Блюменкранц. – Киев – Харьков : Дух і Літера ; Харьковская правозащитная группа, 2007. – 244 с.
6. Гадамер Г.-Г. Вірш і розмова / Ганс Георг Гадамер. – Львів : І, 2002. – 188 с.
7. Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика / Ганс-Георг Гадамер. – К. : Юніверс, 2001. – 288 с.
8. Гадамер Г.-Г. До проблематики саморозуміння / Ганс-Георг Гадамер // Істина і метод : у 2 т. – К. : Юніверс, 2000. – Т. 2. – С. 111–121.
9. Кримський А. Андрій Лаговський / Агатангел Кримський // Збір. творів : у 5 т. – К. : Наук. думка, 1972. – Т. 2. – С. 5–304.
10. Кристева Ю. Самі собі чужі / Юлія Кристева. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 262 с.
11. Левінас Е. Між нами: Дослідження. Думки-про-іншого / Еманоель Левінас. – К. : Дух і Літера, 1999. – 312 с.
12. Лотман Ю. М. Автокомунікація: «Я» и «Другой» как адресаты (О двух моделях коммуникации в системе культуры) / Ю. М. Лотман // Семиосфера. – СПб: Искусство-СПБ, 2000. – С. 163–177.
13. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського / Соломія Павличко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 328 с.
14. Пітерс Дж. Д. Слова на вітрі: історія ідеї комунікації / Джон Дарем Пітерс. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 302 с.
15. Платон. Діалоги / Платон. – Харків : Фоліо, 2008. – 349 с.
16. Рікер П. Сам як інший / Поль Рікер. – К. : Дух і Літера, 2002. – 456 с.
17. Сартр Ж.-П. Моя перемога є чисто вербальною... / Жан-Поль Сартр // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 327–346.
18. Українка Леся. До А. Ю. Кримського / Леся Українка // Збір. творів : у 12 т. – К. : Наук. думка, 1979. – Т. 12. – С. 136–151.
19. Фрейд З. Поет і фантазування / Зигмунд Фрейд // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 109–116.
20. Хамитов Н. В., Крылова С. А. Любовь как запредельное бытие мужского и женского: опыт метаантропологии / Н. В. Хамитов, С. А. Крылова // Антропологічні виміри езотеричної філософії. – Слов'янськ : Печатный двор, 2005. – С. 271–287.
21. Юнг К. Г. Психологія та поезія / Карл Густав Юнг // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 119–138.
22. Bachelard G. Poetyka marzenia / Gaston Bachelard. – Gdańsk : Słowo/obraz/terytoria, 1998. – 298 s.

Maryana Hirnyak

UNDERSTANDING AND SELF-UNDERSTANDING IN THE NOVEL “ANDRIY LAHOVSKYI” BY AHATANHEL KRYMSKYI

The article deals with various aspects of the philosophical problem of understanding and self-understanding, raised in the novel Andriy Lahovskyi, by Ahatanhel Krymskyi. The author of the article traces how communicative misunderstandings between characters lead them, in the end, to a comprehension of the role of the Other in the process of understanding the world and one-self, as well as tries to prove that dialogue with the Other and the Self presents the central problem not only for characters in the novel, but also for its author.

Key words: understanding, self-understanding, misunderstanding, communication, dialogue, Self/Other, author, character.